

ارزیابی مشروعیت ساخت و کاربرد تونل‌های نظامی از منظر مبادی حقوقی

حاکم بر مخاصمات مسلحانه

(مقاله علمی-پژوهشی)

سید فضل‌الله موسوی*

امیر لهراسبی**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۴

چکیده

گروه‌ها و بازیگران مسلح غیردولتی همواره به منظور ایجاد موازنه در مواجهه با قدرت‌های متمرکز، متوسل به ابتکارات و نوآوری‌های متعدد شده‌اند. در این میان تونل‌های نظامی از جمله ابداعات منحصر به فردی است که ضمن فرسایشی‌سازی جنگ و غیرقابل پیش‌بینی کردن آن، بر توانمندی نظامی طرفین توازن می‌بخشند و امکان فائق آمدن گروه‌های مسلح را به جهت توازن قوای به دست آمده دوجندان می‌گردانند. ساخت و به کارگیری تونل‌های نظامی در مخاصمات همواره در نزد کاربران به منظور کاربردهای متنوع آن جذاب باقی مانده و به یک راهکار متمایز و استیلا بخش در میدانی بدل شده است. لیکن تونل‌های نظامی تاکنون موضوع هیچ‌یک از قوانین حقوق مخاصمات مسلحانه قرار نگرفته‌اند و چگونگی وضعیت حقوقی آن سؤال برانگیز باقی مانده است. دل‌مشغولی اصلی نگارش تحقیق، یافتن چارچوب حقوقی مدون و قابل اعمال بر تونل‌های نظامی به وسیله تحلیل داده‌های اسنادی و توصیفی است تا جنبه‌های مبهم و مجهول این پدیده متجلی گردد. به نظر می‌رسد کاربرد تونل‌های نظامی در صحنه مبارزات، علی‌رغم چالش‌های حقوقی بسیار در مقایسه با سایر پدیده‌های نظامی، تابعی از اصول و مقررات کلی حقوق بین‌الملل بشردوستانه باشد که به عنوان سلاح یا روش جنگی واجد آثار حقوقی بعضاً متمایز است.

کلیدواژگان:

تونل نظامی، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، روش جنگی، سلاح، مخاصمات مسلحانه.

* استاد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

fmousavi@ut.ac.ir

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران

Amir.Lohrasbi@ut.ac.ir

مقدمه

تونل‌های نظامی به‌عنوان یک مخفیگاه بارز و غیرقابل نفوذ، امکان کسب اطلاعات را به حداقل می‌رسانند و محاسبات دشمن را تا حد زیادی تحت‌الشعاع قرار می‌دهند؛ تا جایی که در موسم جنگ مزیت آن دوچندان می‌شود و طرف‌های ضعیف‌تر که اغلب شامل گروه‌های مسلح غیردولتی‌اند، قلت قوای خود را با حفر تونل‌های نظامی توازن می‌بخشند تا بر رجحان تسلیحاتی طرف مقابل فائق آیند.

نکته جالب‌توجه در این میان، سکوت مقررات بین‌المللی درخصوص این تأسیسات نظامی است. فقدان یک قاعده مشخص در «حقوق بین‌الملل عمومی»، دولت‌ها و جامعه بین‌المللی را بدون موضع و رویه مشخص در این زمینه رها کرده است. تا به امروز هیچ تلاشی برای تجزیه و تحلیل مسئله تونل‌های نظامی و مقایسه آن با سایر پدیده‌های مشابه صورت نگرفته است. علی‌رغم استفاده مکرر از تونل‌های نظامی در عرصه مخاصمات، هیچ معاهده یا دکترینی به این مسئله نپرداخته و همه توجهات معطوف به بحث‌های دریایی، هوایی و سایبر شده است. سکوت قانون، چالش‌های گسترده و بعضاً پیچیده‌ای را در خصوص ماهیت تونل‌های نظامی زیرزمینی، ساخت و همچنین کاربرد آن در هنگام مخاصمات به وجود آورده است که سخت است این سکوت را بر مشروعیت یا عدم مشروعیت کاربرد سازه‌های نظامی در جنگ تعبیر کرد.

آنچه موجب سکوت قانون و یا پیچیدگی تصمیم‌گیری شده است، ماهیت مکتوم و پنهان این جنگ‌افزار است. به‌واقع با توجه به دشواری به‌دست‌آوردن اطلاعات مربوط به آنچه در زیرزمین است، قانون چگونه می‌تواند سطح و میزان استفاده از خشونت در داخل سازه‌ها را مشخص سازد؟ در برابر چنین عدم اطمینانی، دولت‌ها چگونه به استفاده از سلاح‌های مخرب و قدرتمند در داخل تونل‌ها وسوسه نشوند؟ یا اینکه در صورت اقدام به تخریب (که شامل بمباران‌های هوایی یا تخریب و انهدام از داخل می‌شود) چگونه می‌توان خسارت‌های واردشده به اماکن و جمعیت غیرنظامی واقع بر سازه‌ها را با توجه به قاعده تناسب ارزیابی کرد؟ با عنایت بر این نکته که زیرساخت‌های به‌هم‌پیوسته تونل‌های نظامی، همواره مانع از برآورد خسارت جانبی ناشی از تخریب خواهد شد.

لذا جملگی نکات فوق مبین آن است که ماهیت ناشناخته تونل‌های زیرزمینی باعث جابه‌جایی معیارهای قانونی و عرفی پذیرفته شده در جنگ شده است. بدین تعبیر، گستردگی و پیچیدگی موضوعات در بحث تونل‌های نظامی، این فرضیه را که کاربرد چنین جنگ‌افزارهایی هیچ‌گونه مسائل جداگانه‌ای در مخاصمات مطرح نمی‌کند و یا موضع قانون نسبت به استفاده از تونل‌ها مشعر از جواز آن دارد، به یقین رد می‌کند.

۱. انواع به‌کارگیری تونل‌های نظامی در مخاصمات مسلحانه

تونل‌های نظامی را بسته به نوع، کارایی و موقعیت قرارگیری آن در میادین نبرد می‌توان به دو قسم تفکیک کرد که سنگ بنای هر تصمیم‌گیری حقوقی در گرو شناخت کامل ابعاد و انواع طرق استفاده از آن در مخاصمات است.

۱.۱. تونل‌های تهاجمی (تروریستی)

یکی از انواع تونل‌های نظامی با توجه به کاربران، قربانیان، هدف و مکان حفر آن، در دسته تهاجمی جای می‌گیرد که در طی درگیری‌های سوریه و عراق توسط تروریست‌های داعش و سایر گروه‌های تروریستی مورد استفاده قرار گرفته است. نزدیک‌ترین پدیده مشابه به تونل‌های تروریستی همان تروریسم انتحاری است که نمودی مشهود از جوانب کارکردی این سازه را در معرض نمایش قرار می‌دهد و امکان درک ابعاد انتزاعی آن را مهیا می‌دارد. تطبیق اشتراکات متعدد تروریسم انتحاری با تونل‌های تهاجمی منتج به حصول تجزیه و تحلیلی جامع از پدیده‌ای می‌شود که به دلیل خصوصیات مکتوم و مستتر آن در زیرزمین به‌سختی می‌توان پی به جمیع جوانب و ویژگی‌های آن برد.^۱

۱. به‌طور کلی تروریسم، شامل استفاده از خشونت، توسط سازمانی غیردولتی برای ترساندن و ارباب مخاطبان است که به دنبال دو هدف اصلی، یعنی به‌دست‌آوردن طرف‌دار و وادار ساختن مخالفان، می‌باشد. نیل به این مهم را در سه قالب «نمایشی»، «تخریبی» و «انتحاری» به اجرا گذارده می‌شود که وجه سوم آن یعنی تروریسم انتحاری، شدیدترین نوع تروریسم است. در این روش، فرد مهاجم آمیدی به زنده ماندن خود ندارد و از روش‌های رقت‌انگیزی همچون بمب‌گذاری و سایل نقلیه یا جلیقه‌های انفجاری برای کسب آرمان خود استفاده می‌کند و موفقیت مأموریت را در گرو کشته‌شدن خویش می‌داند.

Aran, Gideon, *The Smile of the Human Bomb: New Perspectives on Suicide Terrorism*, Cornell University Press, 2018, p. 24.

بدین وصف تروریسم انتحاری و تونل‌های تهاجمی واجد چند ویژگی مشترک منحصربه‌فرد به شرح ذیل هستند:^۱

- هر دو پدیده نیاز به یک دسته فعالیت‌های مخفیانه مقدماتی دارند.
- بیشتر کاربران آن را بازیگران غیردولتی تشکیل می‌دهند.
- هر دو روش با بهره‌گیری از نقاط ضعف و آسیب‌پذیر طرف مقابل خود، عدم تقارن ذاتی در توانایی‌های نظامی میان طرفین را به نفع خود برمی‌گردانند و عدم توازن نظامی را به حداقل می‌رسانند.
- تونل‌های نظامی و حملات انتحاری، هیچ‌گاه به‌راحتی توسط نهادهای امنیتی و اطلاعاتی کشف نمی‌شوند و حتی قدرتمندترین کشورها از لحاظ سخت‌افزاری و تجهیزات در مواجهه با روش‌های نظامی مزبور بسیار آسیب‌پذیر بوده‌اند.
- کاربران تونل‌های نظامی، تقریباً یک هدف مشترک با تروریسم انتحاری را دنبال می‌کنند و آن واداشتن گروه‌های مخالف دولتی یا غیردولتی، به عقب و تن‌دادن به خواسته‌های آنان است.^۲

لذا کارآمدی و هزینه‌پایین حملات انتحاری و حفر تونل‌های تهاجمی در میداین نبرد، باعث افزایش محبوبیت این دو شیوه جنگی در نزد گروه‌های مسلح تروریستی شده است. شایان‌ذکر است، متوسط تعداد قربانیان در یک حمله تیراندازی ۳/۳۲ درصد، در حملات بمب‌گذاری شده شامل ۶/۹۲ درصد و در حملات انتحاری به ۸۱/۴۸ درصد نیز افزایش می‌یابد.^۳ به همین دلیل است که کاربران تونل‌های تهاجمی مترصد استفاده از تمام شاخصه‌های تروریسم انتحاری می‌باشند تا قربانیان بیشتری را نصیب گردانند.

تونل‌های تهاجمی نه‌تنها در تحمیل تلفات سنگین به طرف مقابل خود موفق ظاهر می‌شوند، بلکه نسبت به سایر جنگ‌افزارهای نظامی، ترس و اضطراب بیشتری در نزد مخاطبان ایجاد

1. Horowitz, Michael C., *The Diffusion of Military Power: Causes and Consequences for International Politics*, Princeton University Press, 2010, p.170.

2. Pape, Robert A. & Feldman, James K., *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It*, The University of Chicago Press, 2010, p. 20.

3. Pedahzur, Ami, *Root Causes of Suicide Terrorism: The Globalization of Martyrdom*, Routledge, 2006, p. 2.

می‌کنند که منجر به تضعیف دوچندان روحیه دشمن می‌شود. این قسم سازه‌ها معمولاً در زمان درگیری‌های مسلحانه ساخته و حفاری می‌شوند که مختصاً مشهود آن نزدیکی قابل توجه به مناطق غیرنظامی است. چنین قرابتی باعث افزایش فزاینده تهدیدات در جنگ شده است. آسیب به جمعیت غیرنظامی و ایجاد ترس در بین آنان، نصب‌العین کاربران تونل‌های تهاجمی است. آنان با هدایت درگیری‌ها به یک منطقه متراکم شهری، ضمن ایراد آسیب به جمعیت غیرنظامی مجاور، توانمندی و آزادی عمل طرف مقابل را به شدت کاهش می‌دهند و مجال بر غلبه آنان پیدا می‌کنند.

تونل‌های تهاجمی، برخلاف سایر انواع سازه‌ها از ساختار، ویژگی و تجهیزات چندان پیشرفته و پیچیده‌ای بهره‌مند نیستند و اصولاً نیاز به دانش فنی زیادی ندارند. عمر اینگونه سازه‌ها کوتاه است و برای اهداف کوتاه‌مدت و نه راهبردی مورد استفاده قرار می‌گیرند. معالوصف تونل‌های فاقد امکانات که مجاور جمعیت غیرنظامی قرار دارند، احتمال تهاجمی‌بودن آنان را بیش از پیش تقویت می‌کنند که باید درصدد مقابله با آن برآمد.

بنابراین شروط لازم و کافی برای تمایز تونل‌های تهاجمی از سایر سازه‌های نظامی زیرزمینی

شامل موارد ذیل است:

- قرابت و نزدیکی قابل توجه به جمعیت غیرنظامی؛
- فاقد پیچیدگی و ویژگی‌های ساختاری و بنیادین؛
- عمر کوتاه؛
- قصد آسیب به جمعیت غیرنظامی.

۱.۲. تونل تدافعی

تونل‌های تدافعی از منظر هدف، ویژگی، ساختار و کارکرد، کاملاً متمایز از تونل‌های تهاجمی هستند. تونل تدافعی با بهره‌مندی از یک ساختار فنی گسترده و اغلب پیچیده، نه تنها در پی ایراد آسیب به اماکن و جمعیت غیرنظامی نیست، بلکه به دنبال تحمیل ضربات اثربخش بر نظامیان

طرف مقابل است تا بدین طریق با برقراری توازن نسبی میان متخصصین بر رجحان تجهیزاتی آنان فائق آید.^۱

این سازه‌ها برای اهداف بلندمدتی مورد استفاده قرار می‌گیرند که کارکردهای متنوعی از قبیل، خطوط ارتباطاتی، پناهگاه، مقر فرماندهی و حملات غافلگیرانه ارائه می‌دهند. اما دولت‌ها یا گروه‌های مسلح غیردولتی، بازیگران اصلی تونل‌های تدافعی محسوب می‌شوند که به دنبال مبارزه با متخصصین اشغالگر می‌باشند.

ساخت تونل تدافعی نیازمند دانش فنی تخصصی و ویژه‌ای است که معمولاً در اختیار محدود دولت‌ها یا گروه‌های مسلح قرار می‌گیرد. از آنجا که مبارزان مستقر در تونل‌های تدافعی به مدت نسبتاً طولانی در مجموعه خود حضور دارند، احتیاج آنان به اکسیژن، آب، غذا و ملزومات پزشکی و بهداشتی به مراتب شدیدتر است که همین امر اسباب تجهیز تونل به سامانه‌های تهویه‌هوا و گذرگاه‌های متعدد را رقم زده است تا ضمن تسهیل رفت‌وآمد نظامیان، امکان شناسایی آنان به حداقل برسد و از تیررس دشمن به دور بمانند.^۲ بدین سبب امکان کشف تونل‌های تدافعی توسط دشمن بسیار اندک است و معمولاً این سازه‌ها عمر بسیار بالایی دارند و صرفاً به اهداف تهاجمی و انتحاری ختم نمی‌شوند؛ بلکه در ورای کارکرد خود مقاصد راهبردی مختلفی را به دنبال دارند که بی‌اطلاعی طرف مقابل از آن، قدرت عمل کاربران را اعتلا می‌بخشد.

لذا مؤلفه‌های واجد اهمیتی که قابلیت اطلاق به یک تونل تدافعی را دارند، می‌توان به شرح

ذیل برشمرد:

- در پی پاسخ به اشغال خارجی؛
- ساختار تخصصی و فنی (شامل مصالح ساخت، مسیرهای منتهی به تونل و سامانه‌های تهویه هوا)؛
- عدم قصد آسیب به اماکن و مجامع غیرنظامی؛
- موقعیت مکانی منحصربه‌فرد و راهبردی.

1. Morcan, James & Morcan, Lance, *UNDERGROUND BASES: Subterranean Military Facilities and the Cities Beneath Our Feet*, Sterling Gate Books, 2015, p. 14.

2. Ibid., p. 20.

۲. توصیف تونل‌های نظامی در ابعاد حقوقی

از آنجا که موضوع تونل‌های نظامی و همه ابعاد آن، تاکنون از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه مسکوت مانده است، در وهله نخست باید به چگونگی نگاه حقوق بشردوستانه به آن پرداخت. در بخش حاضر مقاله به توصیف و تشریح تونل‌های نظامی از منظر حقوق مخاصمات مسلحانه پرداخته خواهد شد و سپس ماهیت نظامی آن در درگیری‌های مسلحانه تأویل خواهد گردید.

۲.۱. تعریف حقوق مخاصمات مسلحانه از تونل‌های نظامی

تونل نظامی یک بُعد نوین دیگر به دایره ابعاد مخاصمات مسلحانه افزون می‌دارد که کنار قوانین خاص مربوط به جنگ‌های هوایی، دریایی، زمینی و زیردریایی باید به بررسی موردی آن پرداخت. همان‌طور که مکرراً گفته شد، حقوق بشردوستانه، تعریفی از یک تونل نظامی ارائه نمی‌دهد و مشخص نیست از کدام زاویه و با چه دورنمایی باید به آن نگریست. لاجرم از دو چشم‌انداز به شرح مباحث پیش‌رو می‌توان به شناخت نسبی از جایگاه حقوقی این جنگ‌افزار نائل آمد.

۲.۱.۱. تونل نظامی به‌عنوان سلاح

چنانچه از تونل نظامی به‌عنوان وسیله‌ای برای انجام حمله بهره‌گیری شود، در ذیل تعریف سلاح جای می‌گیرد. سازه‌های تهاجمی که اغلب مورد استفاده گروه‌های مسلح غیردولتی و تروریستی قرار می‌گیرند، به واسطه کاربرد انتحاری و یورش‌گرانه آن که به وسیله جای‌گذاری مین و سایر مواد انفجاری صورت می‌پذیرد، مستلزم اطلاق آثار حقوقی سلاح می‌باشند و اسباب تصدیق گزاره فوق را رقم می‌زنند. توصیف تونل تهاجمی به‌عنوان یک سلاح واجد آثار حقوقی بسیار مهمی نیز است؛ قانون درگیری‌های مسلحانه با ایجاد ممنوعیت یا محدودیت در استفاده از سلاح، چگونگی کاربرد مشروع آن را در عرصه مخاصمات تنظیم و تنسيق می‌کند.

وفق ماده ۳۶ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، در تعیین مشروعیت کاربرد یک سلاح، مرجع ارزیابی باید قوانین بین‌المللی لازم‌الاجرا اعم از معاهده یا عرف باشد. گام اول در تعیین این مهم، بررسی معاهداتی است که به‌طور خاص استفاده از تونل تهاجمی را ممنوع یا محدود کرده باشد. از نزدیک‌ترین مقررات مصوب سازمان ملل متحد درخصوص تونل‌های نظامی می‌توان به

پروتکل دوم کنوانسیون ۱۹۸۰ سلاح‌های متعارف^۱، یعنی ممنوعیت یا محدودیت استفاده از مین، تله‌های انفجاری و سایر روش‌ها اشاره کرد.^۲ مفاد این پروتکل به‌طور خاص قرارداد مین و تله‌های انفجاری را در مناطق غیرنظامی و علیه جمعیت و اهداف غیرنظامی ممنوع می‌کند. همچنین بر اساس ماده ۲ این پروتکل، تله انفجاری به هر شیء که به‌منظور کشتن یا صدمه به افراد طراحی شده باشد و به صورت ناگهانی عمل نماید، گفته می‌شود و متعاقب آن، مین مهماتی را در برمی‌گیرد که در زیرزمین جای‌گذاری می‌شود و به‌محض تماس یا نزدیکی فرد به آن منفجر می‌شود. لذا با توجه به استفاده از مین و تله‌های انفجاری در تونل‌های تهاجمی که اغلب از مسیر متراکم شهری نیز عبور می‌کنند، می‌توان پی به عدم مشروعیت کاربرد تونل‌های تهاجمی در مخاصمات مسلحانه داخلی و بین‌المللی به موجب تأکید مصرح قواعد ۸۰ و ۸۱ حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی برد.

اما فارغ از معیار بررسی معاهدات خاص، یکی دیگر از اسباب سنجش مشروعیت کاربرد یک سلاح، تعقق و استقصای قواعد کلی قابل اعمال بر سلاح در حقوق بین‌الملل بشردوستانه است که ممکن است حفر یا کاربرد تونل تهاجمی را تحت‌الشعاع خود درآورده باشد. ممنوعیت‌های کلی مربوط به سلاح در حقوق بشردوستانه منبث از قواعد مبتنی بر معاهده و عرفی است که از اعلامیه‌ها و سایر رویه قضایی سرچشمه گرفته شده باشد.

جدول ۱: ممنوعیت‌های کلی مربوط به کاربرد سلاح در حقوق بین‌الملل بشردوستانه

معاهدات		ممنوعیت‌های کلی استعمال سلاح در حقوق بشردوستانه
ماده ۳۵ (۲) پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷	منع کاربرد هر نوع سلاحی که باعث ایجاد صدمات اضافی یا رنج غیرضرور شود.	
ماده ۳۵ (۳) و ماده ۵۵ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷	منع کاربرد تسلیحاتی که باعث آسیب‌های گسترده، طولانی‌مدت و شدید به محیط طبیعی شوند.	

1. United Nations, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects (and Protocols)*, 10 October 1980.

2. United Nations, *Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices*, 10 October 1980.

ماده ۵۱(۴) پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷	منع به‌کارگیری سلاحی که نتواند به یک هدف نظامی خاص هدایت شود و به تبع آن، ماهیتی تفکیک‌ناپذیر برای هدف قراردادن اهداف نظامی و غیرنظامیان یا اشیای غیرنظامی داشته باشد.
ماده ۵۱(۵) و ۵۷ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷	منع حملاتی که باعث از بین رفتن جان غیرنظامیان، آسیب‌دیدگی به غیرنظامیان، صدمه به اشیای غیرنظامی یا ترکیبی از آنها شود که در مقایسه با مزیت نظامی به‌دست‌آمده به مراتب بیشتر باشد.
حقوق بشردوستانه عرفی	
قاعده ۷۰ حقوق بشردوستانه عرفی	ممنوعیت استفاده از سلاحی که ماهیتاً باعث ایجاد صدمات اضافی یا رنج‌های غیرضرور شود.
قاعده ۷۱ حقوق بشردوستانه عرفی	ممنوعیت استفاده از سلاح‌هایی که به‌طور طبیعی غیرقابل تفکیک هستند.
قاعده ۴۵ حقوق بشردوستانه عرفی	ممنوعیت استفاده از روش‌ها یا سلاح‌هایی که باعث ایجاد خسارت گسترده، طولانی‌مدت و شدید به محیط‌زیست شود
قاعده ۱۴ حقوق بشردوستانه عرفی	منع حملاتی که انتظار می‌رود منجر به تلفات غیرنظامیان، صدمه به غیرنظامیان، ایراد خسارت به اموال غیرنظامی یا مجموع آن شده و از مزیت نظامی دقیق و مستقیم پیش‌بینی شده، بیشتر باشد.

احصای قواعد فوق نه‌تنها کاربرد تونل ته‌اجمی را در یک محدودیت قانونی قرار می‌دهد، بلکه به واسطه احتمال قریب‌به‌وقوع نقض اصول تفکیک و تناسب که به علت حفر این سازه‌های مشحون از مین و سایر مواد انفجاری در مناطق متراکم شهری حاصل می‌شود، عدم مشروعیت حفر و کاربرد آن در صورت برآورده‌کردن شرایط فوق تسجیل می‌گردد.

۲.۱.۲. تونل نظامی به‌عنوان روش جنگی

اصطلاح روش‌های جنگی به چگونگی حمله و سایر اقدامات خصمانه اشاره دارد و طبق دستورالعمل راجع به قواعد حقوق بین‌الملل قابل اعمال بر جنگ‌های هوایی و موشکی که توسط برنامه تحقیقاتی دانشگاه هاروارد^۱ تدوین شده است (موسوم به HPCR^۲) از روش‌های جنگی به‌عنوان حملات و سایر فعالیت‌های طراحی شده برای عملیات‌های نظامی یا هر نحو اقداماتی که بر ظرفیت نظامی دشمن تأثیر منفی گذارد، صحبت به میان آمده است. بدین وصف، اساساً زمانی که تونل‌های نظامی برای پناه نظامیان و غیرنظامیان در برابر حملات هوایی، حمل اسلحه، مخفی کردن تسلیحات نظامی و میزبانی از مراکز فرماندهی و عملیاتی استفاده شود، از آنان به‌عنوان یک روش جنگی یاد می‌شود نه یک سلاح.

حقوق بین‌الملل بشردوستانه تصریح دارد که قواعد بشردوستانه همواره در کنار انواع مختلف حالات درگیری‌های مسلحانه قابل اعمال خواهند بود؛ صرف‌نظر از اینکه آنها صریحاً به‌عنوان یک حوزه به‌خصوص و جداگانه در انواع جنگ معرفی شده باشند. لذا به نظر نمی‌رسد که حقوق بشردوستانه قائل به افزودن بُعد جدیدی به دایره ابعاد مخاصمات مسلحانه در خصوص تونل‌های نظامی باشد؛ چراکه در مواقع لزوم انواع مختلف جنگ را به‌طور صریح یا ضمنی از طریق معاهدات، عرف، رویه یا فرایندهای غیررسمی به رسمیت شناخته است؛ لذا حقوق بشردوستانه، قواعد بنیادین برخاسته از معاهده، عرف و سایر مکتوبات را بر تمام جوانب درگیری‌های مسلحانه و جنگ‌افزارها اعمال می‌کند، بی‌آنکه مقررات خاص و جداگانه‌ای برای آن وضع کند. به‌عنوان مثال، در دستورالعمل تالین راجع به قواعد قابل‌اعمال حاکم بر جنگ‌های سایبری، HPCR یا

۱. برنامه سیاست بشردوستانه و تحقیقات جنگی دانشگاه هاروارد

HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare.

۲. HPCR نه معاهده است و نه قاعده الزام‌آوری را مطرح می‌کند، بلکه تلاشی از متخصصان نظامی ۲۵ کشور جهان است که سعی در ارائه توصیه‌ها و راهنمایی‌هایی راجع به سلاح‌های موشکی و هوایی در زمان جنگ به مشاوران حقوقی و افسران ارتش دارد. این دفترچه که شامل ۱۷۵ قاعده در این زمینه است، به همت دانشگاه هاروارد در سال ۲۰۰۹ تدوین گردید. برای مطالعه بیشتر ر.ک:

Henderson, Ian, "Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare: A Review", *Military Law and Law of War Review*, Vol. 49, Issue 1 & 2, (2010), pp. 169-184.

اصول راهنمای سانرمو درخصوص حقوق بین‌الملل قابل‌اعمال در مخاصمات مسلحانه در دریا،^۱ ضمن آنکه ویژگی‌های منحصر به فرد هریک از انواع جنگ‌ها را می‌پذیرد، قواعد کلی ناظر بر حقوق مخاصمات مسلحانه را بر هریک از انواع نبردها قابل‌اعمال می‌داند. لذا حتی چنانچه بحث تونل‌های نظامی را نیز به‌عنوان نوع متمایزی از جنگ قلمداد کنیم، لیکن باز هم نافی اعمال قواعد بشردوستانه بر مخاصمات نخواهد بود. شناخت و تدوین حوزه‌های جدید جنگ بیشتر از آنکه سبب تجویز قوانین نوین و متمایز باشد، بر روند تصمیم‌گیری‌ها، ساختارهای سازمانی و چگونگی مواجهه سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی اثرگذار است.^۲

حال با توجه به عدم اطلاق واژگان حقوقی متمایز درخصوص تونل‌های نظامی تدافعی، مرزی و راهبردی در «حقوق بین‌الملل عمومی»، تعیین مشروعیت یا عدم مشروعیت استعمال آن صرفاً در گرو مطابقت با مبادی حقوقی حاکم بر درگیری‌های مسلحانه است و این مهم زمینه ارزیابی وضعیت حقوقی این جنگ‌افزار را هموار خواهد ساخت.

ماده ۲۲ مقررات ۱۹۰۷ لاهه و ماده ۳۵ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷ در یک قاعده بنیادین عرفی خلاصه می‌شوند که روش‌های جنگی به‌کارگرفته شده توسط متخاصمین را تحت الزامات و چارچوب حقوقی معین به شرح جدول ذیل می‌گنجاند.

جدول ۲: الزامات مربوط به اتخاذ روش‌های جنگی در حقوق بین‌الملل بشردوستانه

عدم ایجاد آسیب و صدمهٔ بیش‌ازحد یا غیر ضرور	ماده ۳۵ (۲) پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷ / ماده (۲۳) مقررات ۱۹۰۷ لاهه	ماده ۸ (۲) (ب) (۲۰) اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری	قاعده ۷۰ حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی
عدم ایراد خسارت شدید، گسترده و طولانی‌مدت به محیط‌زیست	ماده ۳۵ (۳) و ماده ۵۵ (۱) پروتکل یکم الحاقی	ماده ۸ (۲) (ب) (۴) اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری	قاعده ۴۵ حقوق بین‌المللی بشردوستانه

1. See: Doswald-Beck, Louise, "The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea", *The American Journal of International Law*, Vol. 89, Issue 1, (1995), pp. 192-208.

2. Lynn, William J., "Defending a New Domain: The Pentagon's Cyberstrategy", *Foreign Affairs (Council on Foreign Relations)*, Vol. 89, Issue 5, (2010), p. 101.

عرفی		۱۹۷۷	
قواعد ۷، ۱۱ و ۱۲ حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی	ماده ۸(۲)(ب) (۲) اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری	مواد ۴۸، ۵۱(۳،۴) و ۵۲ پروتکل یکم الحاقی / ۱۹۷۷ ماده ۱۳(۱،۲) پروتکل دوم الحاقی ۱۹۷۷	عدم آسیب به اهداف و زیرساخت‌های غیرنظامی یا اهداف غیرنظامی بدون تفکیک

طبق جدول فوق استفاده از هر ابزار و روش جنگی باید در چارچوب الزامات سه‌گانه مزبور بگنجد تا جواز مشروعیت کاربرد آن صادر شود. بنابراین نتیجه‌گیری کلی درخصوص وضعیت حقوقی تونل‌های نظامی (اعم از تدافعی و دیگر انواع آن) حاصل نمی‌شود، مگر آنکه از رهگذر داده‌های تجربی کارکرد هریک، میزان انطباق آن با قواعد سه‌گانه فوق را سنجید. مع الوصف نزدیک‌ترین پدیده هم‌ردیف با تونل نظامی که از منظر ویژگی شاخص در یک تعریف جای می‌گیرد، زیردریایی‌ها می‌باشند که وجه ممیز شاخص این جنگ‌افزار نیز ماهیت پنهان و مستتر آن در جنگ است. همچنین زیردریایی‌ها می‌توانند با حرکت در زیر کشتی‌های تجاری جان غیرنظامیان را به خطر اندازند و قائل به تفکیک کشتی‌های تجاری از نظامی نیستند. لذا به دلیل نگرانی که از کاربرد زیردریایی‌ها در جنگ‌های دریایی وجود داشت، جامعه بین‌المللی تلاش‌های زیادی برای تنظیم و تنسيق قواعد راجع به زیردریایی‌ها از ابتدای قرن بیست انجام داد که اولین آن با مساعی بریتانیا در ممنوعیت استعمال زیردریایی‌ها به دلیل ماهیت مکتوم این جنگ‌افزار همراه بود. استدلال بریتانیا و کشورهای موافق آن با مخالفت صریح و سرسخت آلمان مواجه شد و این کشور ماهیت پنهانی و مکتوم مؤلفه‌های جنگی از جمله زیردریایی‌ها را دلیل بر غیرقانونی‌خواندن آن ندانست. در این میان، اهتمام فرانسه با اتخاذ موضع بینابین مبنی بر مشروعیت کاربرد زیردریایی‌ها به شرط وضع برخی محدودیت‌ها، منتج به امضای پروتکل ۱۹۳۶

لندن شد که به موجب آن کاربرد زیردریایی‌ها با قواعد قابل اعمال جنگ‌های دریایی تطبیق داده شد.^۱

لذا پذیرش زیردریایی به‌عنوان جزء مشروع جنگ‌های دریایی، نشان از آن دارد که هر روش نظامی مستتر و پنهان در جنگ که از شمول تدلیس خارج باشد و کلید موفقیت نظامی متخصصین محسوب می‌شود، نمی‌تواند به‌خودی‌خود، نامشروع قلمداد شود، بلکه روش و شرایط خاص استفاده از آن است که اسباب مشروعیت یا عدم مشروعیت به‌کارگیری آن را رقم می‌زند. بنابراین چنانچه یک تونل نظامی (تدافعی و دیگر انواع آن) از منظر هدف، کاربرد و مکان سهم مؤثری در اقدامات نظامی متخصصین ایفا نماید می‌تواند، به‌عنوان یک روش نظامی مشروع در جنگ محسوب شود؛ به شرطی که روش و شیوه به‌کارگیری آن در چارچوب اصول حقوق مخاصمات مسلحانه قرار گیرد.

۲.۲. جایگاه حقوقی تونل‌های نظامی

هرچند حقوق بشردوستانه ساخت و به‌کارگیری تونل‌های نظامی در مخاصمات را به‌صراحت منع نکرده است، به معنای مشروعیت کاربرد آن تحت هر شرایط نیست. مسلماً وقتی تونل‌های نظامی توسط نظامیان و علیه نظامیان (با رعایت تمامی چارچوب‌های گفته شده) به‌کار گرفته شوند، موضوع مشروعیت یا عدم مشروعیت آن پیچیدگی چندانی ندارد. اما سازه‌های تهاجمی که در مجاورت اماکن و اشیای غیرنظامی مانند مدارس، بیمارستان‌ها یا مراکز تفریحی و خرید حفر می‌شوند، بدون شک علاوه بر نقض اصول حقوق بشردوستانه، چالش‌های حقوقی بسیاری را ایجاد می‌کنند که پاسخ‌های حقوقی همه‌جانبه و دقیقی را می‌طلبد.

همان‌طور که گفته شد، مزیت قابل توجه تونل‌های نظامی در بُعد پنهان و مستتر بودن آنان است که بر همین دلیل بر جذابیت کاربرد این سلاح یا روش جنگی در نزد طرفین درگیری افزوده است. تقریباً تشخیص اتفاقات در زیرزمین غیرممکن است و این همان نقطه قوت بازیگران بهره‌مند از آن است. ویژگی مستتر بودن تونل‌های نظامی، ظرفیت‌های عظیمی را برای

۱. فیلک، دیتز، *حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید قاسم زمانی و نادر ساعد، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۲، صص ۶۰۶-۶۰۵.

غافلگیری طرف مقابل ایجاد می‌کند و میدان جنگ را به فضایی برای فریب دشمن در هر لحظه و به هر طریق مبدل می‌گرداند.

حال در این میان سؤال آن است که اساساً تونل نظامی را به‌عنوان سلاح یا روش جنگی باید در ذیل کدام دسته‌بندی در حقوق مخاصمات مسلحانه قرار داد. مطابق ماده ۴۹(۱) پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، چنانچه و تنها در صورتی که مؤلفه‌های نظامی، واجد شرایط «حمله»^۱ در مخاصمات باشند، می‌توانند در صف اهداف نظامی قرار گیرند. اما مسئله زمانی حادث می‌شود که مؤلفه‌ای از جنگ (مانند تونل‌های تدافعی) واجد این ویژگی نباشد و در شمار اهداف نظامی قرار نداشته باشند. آنگاه باید چه جایگاه منتزع دیگر را برای آن متصور بود؟ در دو مبحث پیش‌رو جایگاه حقوقی تونل‌های نظامی در وضعیت پیش‌آمده از جنگ مورد مذاقه و بررسی قرار خواهد گرفت.

۲.۲.۱. تونل‌های تهاجمی و اهداف نظامی

یک تونل زیرزمینی می‌تواند برای اهداف مختلفی اعم از قاچاق مواد غذایی یا اسلحه تا رفت‌وآمد نظامیان و غیرنظامیان، مین‌گذاری، ذخیره و پنهان‌سازی مهمات و تسلیحات جنگی و همچنین مراکز کنترل و فرماندهی نظامی، ساخته و مورد استفاده قرار گیرد. هدف و کارکرد یک تونل نیز می‌تواند با گذشت زمان تغییر پیدا کند و به‌سمت مقاصد نظامی و یا غیرنظامی هدایت شود. با این حال، نکته مهمی که مطرح می‌شود، آن است که آیا هدف و عملکرد یک تونل نظامی می‌تواند در چگونگی زاویه‌دید حقوق مخاصمات مسلحانه نسبت به آن تأثیر گذارد یا خیر؟ آیا حقوق مخاصمات مسلحانه نسبت به سازه‌های زیرزمینی که به‌منظور مین‌گذاری علیه نظامیان استفاده می‌شود، با سازه‌های تدافعی که برای اهداف بلندمدت در مخاصمات مورد استفاده قرار می‌گیرد، تمایزی قائل است؟

پاسخ به پرسش‌های فوق پیامد قابل‌توجهی در پی‌بردن به چگونگی وضعیت حقوقی سازه‌های نظامی دارد. مانند همه اشیای نظامی، تونل‌ها می‌توانند مورد هدف و اصابت قرار بگیرند؛ به‌شرط آنکه به‌عنوان اهداف نظامی واجد این شرط باشند. لذا بدین نسق، اگرچه قوانین مخاصمات مسلحانه به‌طور مستقیم وضعیت حقوقی تونل‌های نظامی را روشن نمی‌سازند، تعاریف

۱. طبق تفسیر حقوق‌دانان و حسب ماده ۴۹ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، حمله به هر نوع اقدام خشونت‌آمیز، خواه تهاجمی یا تدافعی که منجر به جراحت و مرگ گردد، اطلاق می‌شود. ر.ک: Green, James A., *Cyber Warfare: A Multidisciplinary Analysis*, Routledge, 2016, p. 129.

کلی حقوق بشردوستانه از آنچه یک شیء نظامی توصیف می‌شود، مسیر را برای مذاقه در زوایای حقوقی آن که در قانون مسکوت مانده است، مهیا می‌دارد. برحسب ماده ۵۲(۲) پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، هدف نظامی به آن دسته از اشیایی گفته می‌شود که به دلیل ماهیت، موقعیت، هدف و یا استفاده از آن، سهم مؤثری در اقدامات نظامی ایفا کنند و تخریب یا خنثی‌سازی کامل یا جزئی آن، مزیت نظامی قطعی محسوب شود. این نص قانونی شامل دو شرط تجمعی است؛ نخست آنکه این شیء از نظر ماهیت، مکان، هدف یا کاربرد باید در اقدامات نظامی متخاصمین سهمیم و مؤثر واقع شود و دوم آنکه تخریب جزئی، یا خنثی‌سازی آن، یک مزیت نظامی مشخص و قطعی داشته باشد.^۱ یعنی به عبارت دیگر، حتی اشیایی که دارای ویژگی‌های کلی یک هدف نظامی هستند، چنانچه در شرایط عینی، با نابودی یا خنثی‌سازی آنان، هیچ مزیت نظامی مشخصی حاصل نشود، واجد تعریف هدف نظامی نخواهند بود.^۲

اما نکتهٔ حائز اهمیت در این میان آن است که اهداف باید به‌طور ذاتی و در شرایط عادی نظامی محسوب شوند.^۳ اگر از یک تونل زیرزمینی به منظور اهداف مختلف، اعم از نظامی و غیرنظامی استفاده شود، کل تأسیسات مزبور را مشخصاً نمی‌توان جزو اهداف نظامی برشمرد (هرچند که در خدمت نیروی مسلح باشد و یا تخریب آن مزیت نظامی محسوب گردد).^۴ لذا بسته به نوع سازه و با لحاظ انتفاع نظامی و غیرنظامی از آن، ارزیابی حقوقی متفاوت می‌باشد. بدین تعبیر، تونل‌های تهاجمی یکی از مصادیق عینی تعریف هدف نظامی هستند که در کانون دسته‌بندی توصیف مزبور می‌گنجد. آنان جز در خدمت مصارف نظامی نیستند و از منظر ماهیت، مکان، هدف و کاربرد کاملاً در اقدامات نظامی متخاصمین مؤثرند که متعاقباً تخریب یا خنثی‌سازی آنان، مزیت قابل‌توجهی را نصیب طرف مقابل می‌گرداند.^۵ اما ماهیت پیچیده و

1. Pilloud, Claude & Pictet, Jean & Sandoz, Yves & Swinarski, Christophe & Bruno Zimmerman, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, 1987, p. 2018.

2. Shue, Henry & Wippman, David, "Limiting Attacks on Dual-Use Facilities Performing Indispensable Civilian Functions", *Cornell International Law Journal*, Vol. 35, Issue 3, (2002), p. 561.

3. Jachec-Neale, Agnieszka, *The Concept of Military Objectives in International Law and Targeting Practice*, Routledge, 2014, p. 47.

4. Ibid., p. 46-7.

5 Solis, Gary D., *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, Cambridge University Press, 2016, p. 510.

چندمنظوره تونل‌های تدافعی، آنها را تا حد زیادی از شمول اهداف نظامی خارج می‌سازد.^۱ وقتی تونل‌های تدافعی با سازه و استحکامات مجهز و پیچیده برای اهداف بلندمدت نظامی و غیرنظامی به‌عنوان پناهگاه‌هایی در برابر حملات هوایی دشمن، مراکز درمانی، خطوط ارتباطاتی و سایر تمتعات غیرنظامی عمل می‌کنند، از حیث دامنه تعریف هدف نظامی خارج می‌شوند. اما با این حال، تونل‌های تهاجمی با سازکار و ساختار تک‌بعدی که به منظور اهداف مقطعی و کوتاه‌مدتی نظیر بمب‌گذاری و حملات انتحاری استفاده می‌شوند، قطعاً به‌طور ذاتی یک هدف نظامی محسوب می‌شوند که جمیع شروط تجمیعی و انتزاعی ماده ۵۲ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷ را برآورده می‌سازند. علی‌رغم اینکه تخریب جزئی یا کلی تونل‌های تهاجمی به منظور ساختار و ارکان میسر آن، یک مزیت قطعی و آشکار محسوب می‌شود که از پیچیدگی‌های مربوط به برآورد مزیت حاصل از تخریب می‌کاهد و ابهامات ارزیابی قطعی مزیت حاصل از تخریب را رفع می‌کند، ولیکن شرایط در خصوص تونل‌های تدافعی بدین‌گونه نیست. معیار کلی ارائه‌شده در مزیت نظامی حاصل از تخریب، یک امر انتزاعی است که چگونگی برآورد آن تابع محاسبات ذهنی و نه عینی مبارزان است. حصول اجماع راجع به مزیت قطعی حاصل از تخریب تونل‌های تدافعی، به یک‌باره حاصل نمی‌شود و آمیختگی خاص خود را دارد؛ این قسم تأسیسات، از بخش‌ها و شعب کاملاً متعددی تشکیل شده‌اند که تخریب یک حصه از آن، به‌تنهایی برای برآورد مزیت نهایی ممکن نیست. به‌عنوان مثال، با تخریب بخشی از ورودی یک تونل تدافعی با بنایی گسترده و بسیط، چگونه می‌توان پی به مزیت نظامی حاصل‌شده برد؟ آیا مزیت را باید صرفاً نسبت به تخریب جزء موردنظر سنجید یا براساس آسیبی که به کل مجموعه وارد شده است؟ یا اگر در موقعیتی مسیر ورودی یا خروجی یک تونل نظامی منتهی به یک خانه مسکونی بشود، آیا در چنین حالتی خانه مسکونی مزبور را می‌توان به استناد هدف نظامی خواندن تونل، نظامی قلمداد کرد و مشمول تخریب قرار داد؟

بنابراین ساختار و سازکار گسترده و چندوجهی تونل‌های تدافعی برخلاف تونل‌های تهاجمی، مانع از قرارگیری آن در صف اهداف نظامی به‌طور کلی می‌شود. تونلی را می‌توان جزو اهداف نظامی برشمرد که ماهیت و کاربرد آن جز در خدمت مقاصد نظامی نباشد. با فرض موجود ابهام

1. Jachec-Neale, *op. cit.*, p. 48.

باقی‌مانده در خصوص جایگاه حقوقی تونل‌های تدافعی است که در ذیل مبحث بعد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲.۲.۲. تونل‌های تدافعی و اشیای چندمنظوره جنگی

تونل‌های تدافعی را که مطابق تحلیل بحث قبل در دسته‌بندی اهداف نظامی قرار نمی‌گیرند، باید با تفسیر بحث‌برانگیزتری از قانون مورد ارزیابی قرار داد. بدین ترتیب تونل‌های تدافعی با کاربردهای چندگانه در زمینه‌های نظامی و غیرنظامی جزو اشیای چند منظوره جنگی قلمداد می‌شوند که مستلزم رعایت اصول خاص خود هستند.^۱

برخلاف مواضع غیردفاعی که حضور غیرنظامیان در آن مانع قرارگیری این مواضع در صف اهداف نظامی نمی‌شود، لیکن مواضع دفاعی به دلیل تمتعات غیرنظامی در برابر حملات هوایی و همچنین مقاومت عینی توأمان نیروهای مسلح در کنار کاربری غیرنظامی آن، باعث اطلاق جایگاه حقوقی متنزعی از مواضع تهاجمی می‌شود.^۲ هرچند بهره‌وری‌های نظامی و غیرنظامی از چنین موضعی موضوع جدیدی نیست، وضعیت حقوقی آن در قانون مبهم باقی مانده است و ماده ۵۲ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷، هیچ‌گونه اشارتی به سهم غیرنظامیان در اهدافی که ممکن است کاربرد نظامی هم داشته باشد، نمی‌کند.^۳ از منظر حقوق بشر دوستانه معاصر، هرگونه انتفاع در اشیای و مواضع نظامی غیرتهاجمی برای نظامیان، شیء موردنظر را از صف اهداف نظامی خارج ساخته و اصول متمایزی را در برخورد با آن طلب می‌کند. اشیای چندمنظوره جنگی در واقع پیوند میان منافع غیرنظامیان در مواضع جنگی است که شامل مصارف غیرتهاجمی و دفاعی می‌شود. بنابراین تونل‌های تدافعی با توجه به ویژگی‌ها و کاربرد خاص خود، جزء اشیای چندمنظوره جنگی قلمداد می‌شوند که در صورت حمله به چنین موضعی، بایسته است تا آنجا که ضرورت نظامی اقتضا می‌دارد، نسبت به خنثی‌سازی مقاومت عینی طرف مقابل اقدام شود.^۴ محققاً تونل‌های تدافعی هیچ‌گاه نه به‌طور مستقیم، هدف نظامی محسوب می‌شوند و نه مورد حمله همه‌جانبه قرار می‌گیرند؛ بلکه هرگونه اقدام علیه این تأسیسات باید منتهی به لحاظ منافع کامل غیرنظامیان

1. Richemond-Barak, Daphné, *Underground Warfare*, Oxford University Press, 2017, p. 180.

۲. همان، ص ۲۳۱.

3. Reus-Smit, Christian, *The politics of international law*, Cambridge University Press, 2004, p. 190.

۴. همان، ص ۲۳۳.

شود و ایراد هرگونه آسیب غیرقابل تفکیک به انتفاعات غیرنظامی سازه که منافع مسلم غیرنظامی را به خطر اندازد، طبق ماده ۵۲ پروتکل یکم الحاقی ۱۹۷۷ حمله‌ای غیرقابل توجیه محسوب و نقض قوانین درگیری‌های مسلحانه را شامل می‌شود.^۱

۱. همان، ص ۲۳۲.

نتیجه‌گیری

تونل‌های نظامی با تمام کاربری‌های متنوع خود، موضوع هیچ یک از مقررات قراردادی یا عرفی «حقوق بین‌الملل عمومی» قرار نگرفته‌اند و تاکنون رویه خاصی درباره چگونگی مواجهه با آن شکل نگرفته است. به همین دلیل، منطقی است که گفته شود استفاده از این جنگ‌افزار به یک رکن پذیرفته‌شده در جنگ درآمده است و متخصصین وجود آن را در درگیری‌ها پذیرفته‌اند. ولیکن با جمیع تفاسیر ساخت تونل‌های نظامی و به‌کارگیری آن در مخاصمات، چالش‌های پرشماری را با خود ایجاد می‌کند که جملگی نیازمند پاسخگویی است.

فضای تاریک زیر سطح زمین به‌طور قابل‌توجهی تفکیک میان نظامیان یا غیرنظامیان مستقر در آن را پیچیده و دشوار می‌کند. شبکه به‌هم‌پیوسته سازه‌ها که از بسیاری نقاط حساس و حیاتی نظیر بیمارستان، مدرسه، بازار و منازل مسکونی گذر کرده است، احتمال برآوردی از میزان تلفات و جراحات احتمالی، جانبی و تصادفی را تا حد زیادی برای اجرای اصول تناسب و احتیاط سلب می‌کند. درنهایت، با عنایت بر اثرات غیرقابل پیش‌بینی استعمال سلاح در محیط سر بسته تونل‌های نظامی، استفاده از هر نوع سلاح متعارفی در آن کشنده‌تر، قدرتمندتر و بی‌رحمانه‌تر به‌نظر می‌رسد که منجر به عدول از اصل منع درد و رنج غیرضرور خواهد گردید. تمامی چالش‌های فوق که از رهگذر حفاری و ساخت تأسیسات نظامی زیرزمینی در میدانی نبرد حاصل شده است، محورهای کاملاً مغفول در نزد محافل و مجامع بین‌المللی بوده که علی‌رغم چالش‌های منتج از آن پاسخی بدان داده نشده است.

تحقیق حاضر نتیجه می‌گیرد، به‌رغم کاربرد بعضاً تهدیدآمیز تونل‌های نظامی، استفاده از آن به‌طور کلی به‌معنای نقض تعهدات بین‌المللی نیست و این روش به‌کارگیری است که استعمال آن را در یک چارچوب و محدودیت مشخص قرار می‌دهد. تونل‌های نظامی نمی‌توانند برای اهداف تهاجمی و مین‌گذاری مورد استفاده قرار گیرند و در میان مناطق پرجمعیت غیرنظامی به‌منظور گسترش رعب و وحشت میان آنان حفر شوند. مشروعیت استفاده از تونل‌های نظامی صرفاً درگرو قابلیت انطباق آنان با اصول بنیادین حقوق بین‌الملل بشردوستانه است که در این بین سازه‌های نظامی تدافعی تنها قسمی از تأسیسات مزبورند که به شرط رعایت ضوابط، جملگی شروط لازم برای تسجیل مشروعیت کاربرد را برآورده می‌سازند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. فیلک، دبتر، *حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید قاسم زمانی و نادر ساعد، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۲.

ب) منابع انگلیسی

Books

2. Aran, Gideon, *The Smile of the Human Bomb: New Perspectives on Suicide Terrorism*, Cornell University Press, 2018.
3. Green, James A., *Cyber Warfare: A Multidisciplinary Analysis*, Routledge, 2016.
4. Horowitz, Michael C., *The Diffusion of Military Power: Causes and Consequences for International Politics*, Princeton University Press, 2010.
5. Jachec-Neale, Agnieszka, *The Concept of Military Objectives in International Law and Targeting Practice*, Routledge, 2014.
6. Morcan, James & Morcan, Lance, *UNDERGROUND BASES: Subterranean Military Facilities and the Cities Beneath Our Feet*, Sterling Gate Books, 2015.
7. Pape, Robert A. & Feldman, James K., *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It*, The University of Chicago Press, 2010.
8. Pedahzur, Ami, *Root Causes of Suicide Terrorism: The Globalization of Martyrdom*, Routledge, 2006.
9. Reus-Smit, Christian, *The politics of international law*, Cambridge University Press, 2004.
10. Richmond-Barak, Daphné, *Underground Warfare*, Oxford University Press, 2017.

Articles

11. Doswald-Beck, Louise, "The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea", *The American Journal of International Law*, Vol. 89, Issue 1, (1995), pp. 192-208.

12. Henderson, Ian, "Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare: A Review", *Military Law and Law of War Review*, Vol. 49, Issue 1 & 2, (2010), pp. 169-184.
13. Lynn, William J., "Defending a New Domain: The Pentagon's Cyberstrategy", *Foreign Affairs (Council on Foreign Relations)*, Vol. 89, Issue 5, (2010), pp. 97-108.
14. Shue, Henry & Wippman, David, "Limiting Attacks on Dual-Use Facilities Performing Indispensable Civilian Functions", *Cornell International Law Journal*, Vol. 35, Issue 3, (2002), p. 559-580.

Documents

15. Pilloud, Claude & Pictet, Jean & Sandoz, Yves & Swinarski, Christophe & Bruno Zimmerman, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, 1987.
16. United Nations, *Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices*, 10 October 1980.
17. United Nations, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects (and Protocols)*, 10 October 1980.

ژاک دریدا و واسازی قانون

(مقاله علمی-پژوهشی)

مصطفی طاهرخانی*

سیدمحمد قاری سیدفاطمی**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۲۴

چکیده

واسازی، که قبل از هر چیز نام ژاک دریدا را به ذهن متبادر می‌کند، رابطه‌ی چالش‌برانگیزی با قانون و مطالعات حقوقی دارد. باوجوداین، باور به بدیهی بودن وضوح کلام قانون، و پنهان بودن خشونت برساننده‌ی آن، واسازی قانون را ضروری، و توجه به این تفکر در نظریه حقوقی را بایسته می‌کند. مباحثی را که تاکنون بر رابطه‌ی میان واسازی و مطالعات حقوقی متمرکز بوده‌اند، می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: دسته اول، در پی تبدیل واسازی به یک فن استدلال حقوقی است و دیگری، به سویه اخلاقی آن توجه دارد. اما صرف برقراری یک رابطه میان دریدا و حقوق، اگر به قیمت از بین رفتن سویه رادیکال واسازی و تبدیل آن به یک روش یا توصیه اخلاقی باشد، تغییر چندانی در وضع موجود ایجاد نمی‌کند. لذا باید از مستحیل شدن واسازی در جریان مسلط نظریه حقوقی جلوگیری، و بر وجه مداخله‌گر آن تأکید کرد. از همین رو، می‌توان در پی برجسته نمودن نوع سوم و رادیکالی از مواجهه تفکر حقوقی با واسازی بود. با مدنظر قرار دادن این نکات، نوشتار پیش‌رو در پی آن است که با روشی تحلیلی - انتقادی، پس از بررسی رابطه میان واسازی و مطالعات حقوقی، انواع نظریات حقوقی متأثر از تفکر دریدا را تحلیل انتقادی و بر واسازی قانون به مثابه حرکتی تأکید کند که اسطوره‌های پنهان و صداهای محذوف در قانون را افشا و احضار می‌کند و از این طریق، لوگوس یکه و حاکم بر قانون را شکسته و راهی به ورای آن می‌گشاید.

کلیدواژه‌گان:

واسازی، ژاک دریدا، خشونت قانون، مطالعات انتقادی حقوق، تفسیر حقوقی.

* دانش‌آموخته دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی

mtaherxani@gmail.com

** استاد، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)

smohammad@hotmail.com